

Nijmegen & Slavernij

Publiek bestuur en persoonlijk profijt, 1596-1873

Luc Meijboom, Lianne Wilhelmus,
Joris van den Tol & Coen van Galen

Verkorte publieksversie

Deze publieksuitgave is een verkorte versie van het onderzoek *Nijmegen & Slavernij. Publiek bestuur en persoonlijk profijt, 1596-1873*, waarin de betrokkenheid van de gemeente Nijmegen en de Nijmeegse stadsbestuurders bij koloniale slavernij is onderzocht. Het bevat een overzicht en de conclusies van het onderzoek, aangevuld met een aantal opvallende voorbeelden van Nijmeegse betrokkenheid bij slavernij die we bij het archiefonderzoek tegenkwamen.

Nijmegen & Slavernij. Publiek bestuur en persoonlijk profijt, 1596-1873

Uitgegeven door RADBOUD UNIVERSITY PRESS
Postbus 9100, 6500 HA Nijmegen
www.radbouduniversitypress.nl | radbouduniversitypress@ru.nl

Omslagafbeeldingen: Anoniem, *Tot slaaf gemaakte mannen graven trenzen*, ca. 1850. Rijksmuseum, Amsterdam (aankoop met steun van het Johan Huizinga Fonds/Rijksmuseum Fonds); Gerrit Alberts, *Portret van Adam Jacob Smits, Vrijheer van Horses, burgemeester en schepen van Nijmegen*, 1706. Museum Het Valkhof, Nijmegen; Moritz Calisch, *Portret van de familie Van der Zwaan en de Madoerees Sedin*, 1856-1858 (detail). Wereldmuseum.

ISBN: 9789465150734
DOI: 10.54195/QEXE8719

Ontwerp publieksuitgave: Dix Design, www.dixdesign.nl

© 2025 Luc Meijboom, Lianne Wilhelmus, Joris van den Tol en Coen van Galen

**RADBOUD
UNIVERSITY
PRESS**

Het complete rapport is als boek uitgegeven door Radboud University Press. Het is gratis te downloaden door het scannen van de QR-code:

De belangrijkste conclusies uit het onderzoek *Nijmegen en Slavernij*

Het onderzoek *Nijmegen & Slavernij. Publiek bestuur en persoonlijk profijt, 1596-1873* laat zien hoe koloniale slavernij direct en indirect verweven was met het bestuur en de economie van Nijmegen, en hoe Nijmeegse bestuurders koloniale slavernij medemogelijk hebben gemaakt, in stand hebben gehouden en ervan hebben geprofiteerd. Met name door de politieke rol die Nijmegen tot 1795 speelde in de Republiek was de invloed van de Nijmeegse bestuurders duidelijk groter dan die van andere vergelijkbare Nederlandse steden. Ook waren bestuurders economisch betrokken bij slavernij als investeerder en deelnemer aan koloniale handel.

Net als in andere steden in Nederland deelden de Nijmeegse stadsbestuurders met de inwoners van Nijmegen een op racisme gestoeld wereldbeeld dat slavernij acceptabel en mogelijk maakte en dat het raamwerk verschaftte waarbinnen de besluiten en betrokkenheid van het stadsbestuur moeten worden begrepen.

Door nieuw onderzoek te doen en ouder onderzoek opnieuw te interpreteren toont dit onderzoek een perspectiefwisseling, waarbij de geschiedenis van Nijmegen niet alleen vanuit lokaal perspectief wordt gezien, maar de stad wordt geplaatst als knooppunt in een internationaal netwerk dat reikt tot in de koloniale wereld, waarbij besluiten in Nijmegen directe gevolgen hadden voor de levens van tot slaaf gemaakte mensen in Amerika, Afrika en Azië.

- **Het Nijmeegse stadsbestuur had een bovengemiddeld grote politieke invloed op het koloniale beleid van de Republiek.**

Door het gelaagde politieke systeem van de Nederlandse republiek hadden Nijmeegse burgemeesters (als bestuurders van de voornaamste stad van het voornaamste gewest) een bovengemiddeld grote invloed in de Staten-Generaal, het bestuur van de Republiek. Ze werden vrijwel automatisch voorzitters van commissies die besluiten voorbereidden in de Staten-Generaal. Als voorzitters van commissies voor koloniale zaken hadden ze grote invloed op het overleg en ze gebruikten die om de belangen van slavenhandelaren te bepleiten en het opzetten van nieuwe koloniën die afhankelijk waren van slavernij.

- **Stadsbestuurders hadden economisch voordeel van slavernij.**

Door leveranties van onder meer hout en ossen aan koloniale handelscompagnieën Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en West-Indische Compagnie (WIC), de verwerking en verkoop van door tot slaafgemaakte mensen geproduceerde goederen, en investeringen in plantages en handelscompagnieën profiteerden stadsbestuurders, maar ook andere inwoners van Nijmegen, in economisch opzicht van koloniale slavernij. Nijmegen had daarbij voordeel van haar ligging aan de belangrijke handelsroute tussen de Hollandse havensteden en het Duitse achterland.

- **Stadsbestuurders gebruiken hun positie om familie aan banen in de kolonies te helpen.**

Diverse Nijmeegse burgemeesters waren uit hoofde van hun functie bewindhebbers van de VOC en WIC. Hiervoor ontvingen ze financiële compensatie en het stelde hen in staat besluitvorming over kolonialisme en slavernij mede vorm te geven. Bovendien gebruikten ze deze publieke functie om hun vrienden en familieleden te helpen om te profiteren van kolonialisme en slavernij, bijvoorbeeld door ze aan banen in de kolonies te helpen.

- **Het stadsbestuur profiteerde van de rekrutering van soldaten voor de kolonies.**

Nijmegen was één van de belangrijkste garnizoenssteden van de Republiek en een belangrijke plaats voor het rekruteren van militairen voor de kolonies. Het stadsbestuur faciliteerde dat en vroeg een vergoeding per gerekruteerde militair.

- **Een aantal Nijmeegse bestuurders waren zelf slavenhouder.**

Schepen Johan Christiaan Swaen kocht in 1767 de plantage Klein Poederoijen in de kolonie Demerary (nu deel van Guyana). Bij de afschaffing van slavernij in Suriname en de Antillen in 1863 claimden zowel locoburgemeester Wilhelm Triebels als raadslid Willem Engelen van Pijlsweert financiële compensatie van de overheid voor het verlies van hun menselijk bezit. Engelen van Pijlsweert ontving 1.808 gulden voor zijn aandeel in plantage Vossenburg in Suriname, de claim van Triebels werd afgewezen. Nijmegenaar Albertus Backer stichtte plantage Nieuw Nijmegen in Essequibo (Guyana). Of hij een relatie had met het Nijmeegse stadsbestuur kon nog niet worden vastgesteld.

- **Nijmegenaren uit alle lagen van de bevolking gingen naar de kolonies of waren indirect betrokken bij slavernij**

Alle Nijmegenaren kwamen in contact met kolonialisme en slavernij. In de 17e en 18e eeuw vertrokken duizenden Nijmegenaren uit alle lagen van de bevolking op schepen van de VOC en WIC naar de kolonies. Dat waren er meer dan uit enige andere Gelderse stad, zelfs meer dan uit Arnhem en Zutphen gezamenlijk. De thuisblijvers gebruikten koloniale producten en bleven mondeling en via drukwerk op de hoogte van het nieuws over slavernij in de kolonies.

1568-1648

Tachtigjarige Oorlog,

Nederland wordt onafhankelijk van Spanje

1592

Nijmegen wordt definitief deel van de nieuwe **Republiek der Nederlanden**

1595-1597

Eerste schipvaart naar Azië

met Nijmegenaar Lambert Biesman

1602

Oprichting van de **Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC)**

1621

Oprichting van de eerste **West-Indische Compagnie (WIC)**

1630

Nederlands Brazilië wordt **eerste plantagekolonie** met slavernij in Amerika

1674

Doorstart met tweede WIC na failliet eerste WIC

1683

Oprichting van de **Sociëteit van Suriname (SvS)**

1863-1873

Voormalige tot slaafgemaakten in Suriname moesten verplicht doorwerken onder '**Staatstoezicht**'

1863

Afschaffing slavernij in Suriname en de Nederlandse Antillen

1860

Afschaffing slavernij in Nederlands-Indië (Indonesië)

Rond 1840

Enkele **Nijmeegse notabelen** zetten zich in voor afschaffing slavernij

1814

Nederlandse regering verbiedt **de trans-Atlantische slavenhandel**

1813

Stichting van het **Koninkrijk der Nederlanden**

1795-1813

Franse tijd, Nederlandse kolonies ingenomen door Engelsen

1792-1800

WIC, VOC en SvS worden opgeheven, kolonies komen in beheer overheid

Toen Nijmeegse burgemeesterszoon Lambert Biesman (1573-1601) via familie in Amsterdam hoorde dat er plannen werden gesmeed voor een handelsvaart naar Azië, was zijn nieuwsgierigheid gewekt. De jonge Nijmegenaar, net tweeëntwintig jaar oud, zag in deze onderneming een unieke kans om deel uit te maken van een ambitieuze expeditie. De handelsvaart beloofde avontuur en economische winst, maar bood ook mogelijkheden voor politieke invloed. De vloot vertrok vanaf Texel voor wat bekend zou komen te staan als de 'Eerste Schipvaart', de eerste Nederlandse expeditie naar Azië. Na ruim twee jaar keerde de vloot terug met onder andere peper, nootmuskaat, foelie en porselein aan boord.

Mede door dit succes werd besloten een 'Tweede Schipvaart' te organiseren. Op 28 december 1597 stuurde het kwartier van Nijmegen een bericht naar het Hof van Gelre over deze tweede reis naar Azië. Het kwartier hadden het goed bevonden dat vlaggen zouden worden geproduceerd om daarmee "tot eer van het land, de Indische scheepen te versieren".

Onder bevel van Jacob van Heemskerck vertrok het schip Gelderland samen met

zeven andere schepen, versierd met vlaggen uit Nijmegen, richting Azië waar Van Heemskerck Banda als bestemming had. Vanaf Banda keerde de Gelderland terug met een flinke lading nootmuskaat. Het was mede dankzij het economische succes van deze reis dat enkele jaren later onder politieke druk, de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) werd opgericht. De handelscompagnie werd binnen enkele jaren een machtsfactor in Azië, die vanaf het begin op grote schaal slavenarbeid inzette voor het bereiken van haar commerciële doelen. Het enthousiasme van Biesman en de vlaggen uit Nijmegen laten zien dat er in Nijmegen al vanaf de eerste momenten interesse was deel uit te maken van het Nederlandse kolonialisme.

Aanleiding voor het onderzoek naar het Nijmeegse slavernijverleden

Het verhaal van burgemeesterszoon Lambert Biesman was al bekend en samen met andere, veelal anekdotische, verhalen was het duidelijk dat kolonialisme en slavernij verweven waren en dat verschillende fysieke plekken in de stad vandaag de dag een verbinding hebben met slavernij in het verleden. Dat Nijmegen een koloniaal

Een investering van 100.000 gulden in de WIC

Het West-Indisch Huis in Amsterdam, waar de Gelderse bewindhebber van de WIC vergaderde met de andere bewindhebbers in deze kamer. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam. Objectnummer: RP-P-AO-25-67-2.

De archieven van de stad Nijmegen en de provincie Gelderland lijken tekort te schieten als het op investeringen in de WIC aankomt. Uit de Gedenkschriften van de uit Zutphen afkomstige Alexander van der Capellen blijkt dat vanuit het gewest Gelderland in 1624 een bedrag van 285.000 gulden werd geïnvesteerd in de WIC. Van dit bedrag was 70.000 gulden afkomstig uit het kwartier van Zutphen en vermoedelijk 115.000 gulden van het Veluwe kwartier. De overige 100.000 gulden lijken daarom uit het Nijmeegse kwartier afkomstig te zijn. Als deze 100.000 gulden geïnvesteerd zou zijn in één bestuurskamer van

de WIC, dan had het Nijmeegse stadsbestuur een eigen bewindhebber mogen benoemen, maar dit is niet het geval. Het lijkt alsof er 80.000 gulden in de Dordtse afdeling van de Kamer op de Maze zou zijn belegd en de overige 20.000 gulden in de kamer van Amsterdam. Gezamenlijk werd er vanuit Gelderland ten minste 100.000 gulden geïnvesteerd in de Amsterdamse kamer, want het provinciale bestuur had wel een geborgde bewindhebberszetel in deze kamer. Helaas is een intekenlijst uit Dordrecht niet bekend en weten we dus niet welke Nijmegenaren geld hebben geïnvesteerd.

slavernijverleden had, was echter nog geen algemeen geaccepteerd gegeven toen de werkgroep 'Koloniaal en Slavernijverleden Nijmegen', de voorganger van de overleggroep Stemmen uit Nijmegen, een petitie aanbood aan het Nijmeegse gemeentebestuur op 1 februari 2023. In de petitie vroeg de werkgroep om het Nijmeegse slavernijverleden te erkennen en te herkennen en te verkennen hoe dit slavernijverleden een plek kan krijgen in de Nijmeegse samenleving.

Bij het aanbieden van de petitie zegde het College van Burgemeesters en Wethouders toe om te onderzoeken welke vervolgstappen er genomen konden worden. Na een interne inventarisatie bleek dat de vraag of het gemeentebestuur en de gemeentebestuurders van Nijmegen wel of niet betrokken waren geweest bij slavernij niet eenduidig beantwoord kon worden. Daarop hebben burgemeester Hubert Bruls en wethouder Cilia Daemen de opdracht gegeven om de historische rol bij koloniale slavernij van het stadsbestuur te onderzoeken.

Opzet van het onderzoek

In tegenstelling tot diverse steden uit Holland of Zeeland, is er over Nijmegen nog relatief weinig geschreven over het koloniale en slavernijverleden van de stad. Door dit gebrek aan eerder onderzoek was het noodzakelijk fundamenteel onderzoek in archieven te ondernemen. Doordat de onderzoekstijd beperkt was, was het niet mogelijk om binnen dit onderzoek alle facetten van het slavernijverleden van Nijmegen uit te diepen.

Pontiaen Singendonck levert ossen

Op deze tekening van Frans Post uit de zeventiende eeuw is te zien hoe tot slaaf gemaakte mensen de ossen gebruikten om de verticale walsen van de suikermolens te laten draaien. Collectie Atlas Van Stolk, Bibliotheek Rotterdam. Objectnummer 46440

De familie Singendonck had een prominente plek verworven in het stadsbestuur van Nijmegen. Stamvader van dit regentengeslacht is Pontiaen Singendonck, die tussen 1619 en 1645 elf keer burgemeester van Nijmegen was. Hij had zijn geld verdiend in de ossen- en lakenhandel in Nijmegen. Op 22 december 1636 bespraken de bewindhebbers van de WIC een brief van Pontiaen Singendonck, waarin hij verzocht om de snelle betaling van f4279 voor de ossen die hij aan de WIC had geleverd. Hoewel er niet bij vermeld staat om hoeveel ossen dit gaat zullen dit er 60 à 70 zijn geweest. De tot slaafgemaakte mensen bestuurden deze ossen die, net als paarden, werden ingezet om de suikermolen te laten draaien en daarmee het sap uit het suikerriet te persen. De Nijmeegse burgemeester Pontiaen Singendonck leverde daarmee een essentiële dienst voor de op slavernij gestoelde koloniale economie van de WIC. In zijn tijd als burgemeester deed Pontiaen Singendonck ook betalingen namens de stad aan de WIC.

Omdat de gemeente Nijmegen vooral geïnteresseerd was in de verantwoordelijkheid van de gemeente en haar voorgangers, is gekozen voor een smalle opzet van dit onderzoek, waarbij uit is gegaan van de volgende onderzoeksvraag:

In hoeverre hadden het stadsbestuur van Nijmegen, individuele stadsbestuurders en Nijmeegse organisaties onder gezag van het stadsbestuur betrokkenheid bij koloniale slavernij?

Dit betekent dat het onderzoek gaat om de verantwoordelijkheid van het stadsbestuur voor slavernij en dat er met name gekeken wordt naar de rol van het stadsbestuur en stadsbestuurders.

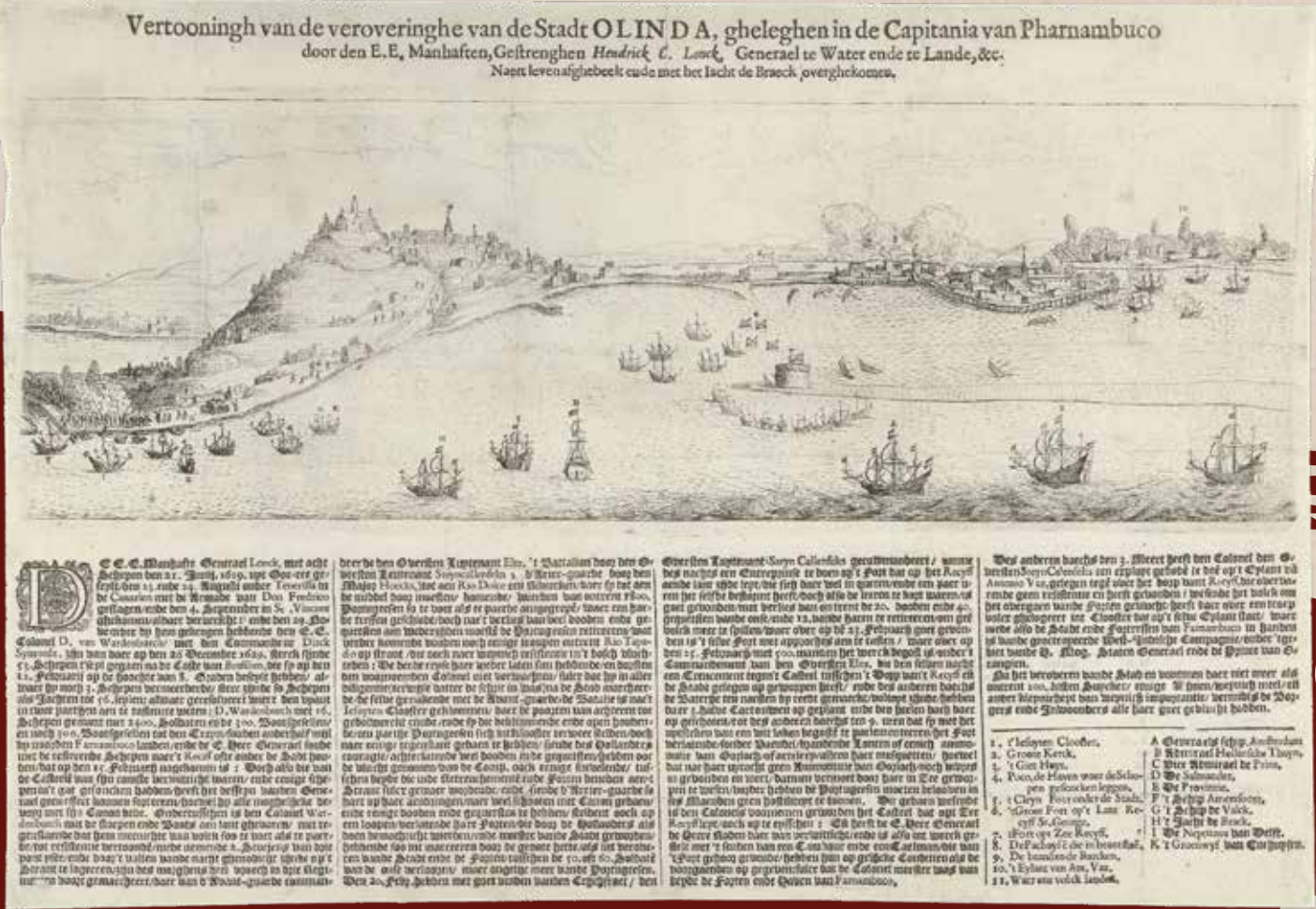
In dit onderzoek is gekeken naar de betrokkenheid van het stadsbestuur en individuele stadsbestuurder bij koloniale slavernij op economisch en op politiek gebied. Op economisch gebied moet u denken aan bijvoorbeeld deelname aan koloniale handel, investeringen in plantages en in handelscompagnieën zoals de VOC en de West-Indische Compagnie (WIC), en het innen van compensatiegelden bij de afschaffing van koloniale slavernij in 1863. Op politiek gebied moet u vooral denken aan het gebruik maken van de politieke

functies van stadsbestuurders om koloniale slavernij mogelijk te maken en in stand te houden. In de zeventiende en achttiende eeuw was Nederland een republiek met een getrappt politiek systeem, wat betekende dat burgemeesters van Nijmegen ook konden deelnemen aan het provinciaal bestuur en zitting konden nemen in de Staten-Generaal, het hoogste bestuursorgaan van de Republiek. Daar konden ze sleutelposities bekleden om de belangen van slavenhandelaren te verdedigen. Een derde vorm van betrokkenheid is de economische politiek van Nijmegen, waarbij mensen met economische belangen in koloniale slavernij de stadsbestuurders probeerden te beïnvloeden. Hierbij valt te denken aan de verwerkingsindustrie van koloniale goederen die met slavenarbeid werden geproduceerd zoals suiker, tabak en katoen. Hieronder valt ook het verdienen van geld aan drukwerk dat met koloniale slavernij heeft te maken. Door het bestuderen van het drukwerk in Nijmegen wordt bovendien duidelijk hoe in Nijmeegse kranten en in boeken en pamfletten werd geschreven over slavernij. Deze uitgeschreven denkbeelden vormen de achtergrond waartegen de besluiten van het Nijmeegse stadsbestuur moeten worden begrepen.

Een Nijmeegse kolonel strijdt voor slavernij

In 1629 vertrok de Nijmeegse kolonel Diederik van Weerdenburch naar Brazilië om daar bevelhebber te worden over het leger van de WIC. Een jaar later leide Van Weerdenburch de aanval op steden Olinda en Recife, waarmee hij de basis legde voor Nederlands Brazilië, de eerste Nederlandse plantagekolonie met tot slaafgemaakte Afrikanen. Het stadsbestuur van Nijmegen leefde met hem mee. De kolonel kreeg een feestelijke afscheidsreceptie en na de verovering van Olinda organiseerde de Nijmeegse bestuur een speciale dankdag waarvoor de

bekende predikant Johannes Smetius een lofzang schreef over Van Weerdenburch. De kolonel was niet de enige soldaat die vanuit Nijmegen naar de kolonies vertrok. Nijmegen was een belangrijke vestingstad vol met militairen, een aantrekkelijke plek om soldaten te rekruteren voor de WIC, de VOC en kolonies als Suriname. Het Nijmeegse stadsbestuur stond dat toe, mits het met hen was overleg en er een vergoeding per soldaat werd betaald. Het stadsbestuur vroeg in 1779 twaalf stuivers voor elke soldaat die voor de kolonies werd gerekruteerd.

Op deze nieuwsprent is te zien hoe de WIC Olinda in Brazilië innam in 1630. In de linkerkolom staat beschreven welke rol Van Weerdenburch speelde. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam. Objectnummer RP-P-1910-2190.

Burgemeester Sweers en het familiebelang

Portret van Isaac Sweers. Collectie Rijksmuseum Amsterdam. Objectnummer: RP-P-1889-A-14877.

De eerste Nijmeegse bewindhebber bij de VOC was de regent Aernt (Aernout) Sweers (1575-1635). Tussen 1628 en 1635 zetelde hij namens het gewest Gelderland in de VOC- kamer van Amsterdam. Voor deze baan vertrok hij samen met zijn gezin naar Amsterdam, dus hij zal een actieve houding hebben aangenomen en zijn sociale kringen hebben uitgebreid. Ook kon hij zijn positie als bewindhebber, en het sociale kapitaal dat daarbij kwam kijken, gebruiken om zijn kinderen een baan te geven. Zijn zoon Salomon vertrok in 1632 voor de VOC naar Azië waar hij in het bestuur terecht kwam. Een andere zoon, Isaac, klom op in de ranken van de WIC in de kolonie in Brazilië en werd uiteindelijk zelfs admiraal, in welke rol hij samen met Michiel de Ruyter de slavenhandelsforten op de West-Afrikaanse kust verdedigde. De familie Sweers laat zien hoe de Nijmeegse burgemeesters hun positie bij de handelscompagnieën inzetten om hun familieleden maatschappelijk te laten stijgen.

Ceango

Tot slaaf gemaakte mannen graven trenten, ca. 1850.

Collectie Rijksmuseum, Amsterdam. Objectnummer: NG-2013-22-19

De meeste slaafgemaakte mensen wisten niet dat Nijmegenaren betrokken waren bij slavernij. Een uitzondering is Ceango. Hij werkte op de Surinaamse plantage Cannawapibo en werd in november 1775 aangeklaagd door de Nijmeegse regentenzonen Jan Willem Engelbert de Man en Coenraad Rappard, die als advocaten in Suriname werkten. Zijn misdaad? Ceango was voor een tweede keer gevlucht van de plantage. De Man en Rappard verdachten hem er ook van dat hij anderen aanspoorde om te vluchten uit slavernij, omdat hij de verborgen junglepaden kende die naar de marrons leidden. Toen Ceango gevraagd werd waarom hij de plantage ontvluchtte, vertelde hij als vuurstoker te hebben gewerkt en "herhaaldelijk wordt geslagen, hoe hard hij ook stookt". De Man en Rappard hielden een betoog waarin zij pleitten voor het afhakken van een been van Ceango, zodat hij nooit meer kon vluchten. Welk been werd afgehakt, mocht Ceango zelf beslissen.

Nijmeegse stadsbestuur en economische betrokkenheid bij koloniale slavernij

Nijmegen was een belangrijke regionale handelsstad. Daardoor was het onlosmakelijk economisch verbonden met slavernij en kolonialisme. Als grote stad aan een belangrijke rivier waarmee de havensteden in Holland en Zeeland werden verbonden met het Duitse achterland, kon de stad profiteren van mondiale handelsstromen. Ook andersom leverde Nijmegen essentiële producten voor het Nederlandse koloniale rijk. De meest sprekende voorbeelden daarvan zijn hout en ossen. Hout was vanzelfsprekend noodzakelijk om schepen voor de VOC en WIC te bouwen en te onderhouden, maar ook voor warmte, het bereiden van voedsel en voor allerlei bouwwerken was hout essentieel. Ossen werden ingezet als voedsel dat lang houdbaar kon blijven om de bemanningen te voeden aan boord van de VOC- en WIC-schepen. Bovendien waren ossen nodig om de suikermolens in de koloniën draaiende te houden. Met suikermolens werd het sap uit het suikerriet geperst. Eind zeventiende eeuw klaagde de gouverneur van Suriname dat door het gebrek aan lastdieren, zoals ossen, de suikermolens waren stilgevallen.

Pontiaan Singendonck, die tussen 1619 en 1645 elf keer burgemeester van Nijmegen was (in de Republiek werden burgemeesters telkens voor één jaar

benoemd), hield zich bezig met de levering van ossen aan de WIC. In deze tijd deed Singendonck ook een betaling van meer dan 36.000 gulden aan de WIC, wat uit naam van de stad lijkt te zijn gedaan. Meer dan andere Gelderse steden of vergelijkbare provinciesteden had Nijmegen in economische zin een faciliterende rol in het slavernijverleden. Bovendien werden koloniale producten zoals suiker, tabak, katoen en palmolie verwerkt in de stad voordat ze konden worden geconsumeerd. Door slavernijgoederen te verwerken, door ze verder te vervoeren naar consumenten, en door producten te leveren die noodzakelijk waren voor slavernij en kolonialisme, profiteerde Nijmegen en Nijmegenaren op economisch gebied van kolonialisme en slavernij.

Vanuit Nijmegen investeerden stadsbestuurders in Nederlandse koloniale ondernemingen die tot in de negentiende eeuw allemaal een rechtstreekse betrokkenheid hadden bij slavernij. Nijmeegse stadsbestuurders hadden aandelen in Nederlandse handelscompagnieën zoals de VOC en WIC waarmee ze financieel profiteerden van de op slavernij gestoelde koloniale handelsactiviteiten. Vanuit het kwartier van Nijmegen werd f100.000 geïnvesteerd in de WIC. Als grootste en belangrijkste stad zal Nijmegen hier het grootste aandeel in hebben gehad, maar het beschikbare archiefmateriaal staat niet toe dat binnen het kwartier verder uit te splitsen.

Het VOC-schip Nijmegen

Bestuurders van de VOC lobbyden soms om schepen naar hun stad of regio te noemen. Terwijl Aernt Sweers in het bestuur van de VOC zat werd in 1629 het VOC-schip Nijmegen gebouwd op het VOC-werf in Amsterdam. Gezien invloed die bewindhebbers hadden op de naamgeving van de schepen, is het aannemelijk dat Sweers de naam had voorgedragen. Veel plezier heeft de VOC niet gehad van dit schip. Het schip maakte één reis van Amsterdam naar Azië, maar verging bij de terugreis bij het eiland Borkum in de Noordzee. Een groot deel van de lading, met een waarde van 223.057 gulden, ging daarbij verloren. Mogelijk is het dramatische einde van de Nijmegen een reden geweest om nooit meer een schip naar de stad te vernoemen. Een eeuw later slaagde de Nijmeegse burgemeester Adam Jacob Smits er wel in om een VOC-schip te laten vernoemen naar zijn landgoed Horssen, ten westen van Nijmegen.

Op de scheepswerf van Amsterdam werd het VOC-schip Nijmegen te water gelaten.

Collectie Rijksmuseum, Amsterdam. Objectnummer: RP-P-OB-20.545.

Als garnizoensstad fungeerde Nijmegen als een belangrijke plek om militairen te werven voor de koloniën, wat zowel legaal als illegaal gebeurde en waarvan de stad en het stadsbestuur financieel van profiteerden.

Diverse plantages in de Nederlandse koloniën waren geheel of deels eigendom van Nijmeegse regentenfamilies. Daar staat tegenover dat de stadsbestuurders in de minderheid waren ten opzichte van andere inwoners van Nijmegen. Dit kwam deels door plantage-eigenaren – zoals Alexander Salonthaij van Salontha – die zich in Nijmegen vestigden na terugkeer uit de kolonie, maar vervolgens niet noodzakelijkerwijs een streepje voor hadden om toe te treden tot het stadsbestuur. De plantage ‘Nieuw Nijmegen’ in de kolonie Essequibo (hedendaags Guyana) verbond de naam van de stad met de koloniale wereld. Eigenaar Albertus Backer was afkomstig uit Nijmegen, maar was geen stadsbestuurder.

Als gevolg van plantagebezit werden in 1863 meerdere Nijmegenaren financieel gecompenseerd voor de afschaffing van slavernij. Willem Engelen van Pijlsweert (1827-1868) zetelde in de gemeenteraad van Nijmegen en was een van de gecompenseerde Nijmegenaren. Voor zijn 1/39e aandeel in de plantage Vossenburg, ontving hij f1808. De Nijmeegse locoburgemeester Wilhelm Triebels (1799-1878) probeerde ook aanspraak gemaakt op compensatiegelden voor de plantages d'Alyda en Karelsburg. Zijn claim werd echter afgewezen wegens gebrek aan bewijs. Eerder al hadden de nakomelingen van de Nijmeegse schepen (een soort wethouder en openbaar aanklager) Johan Christaan Swaen geprofiteerd van

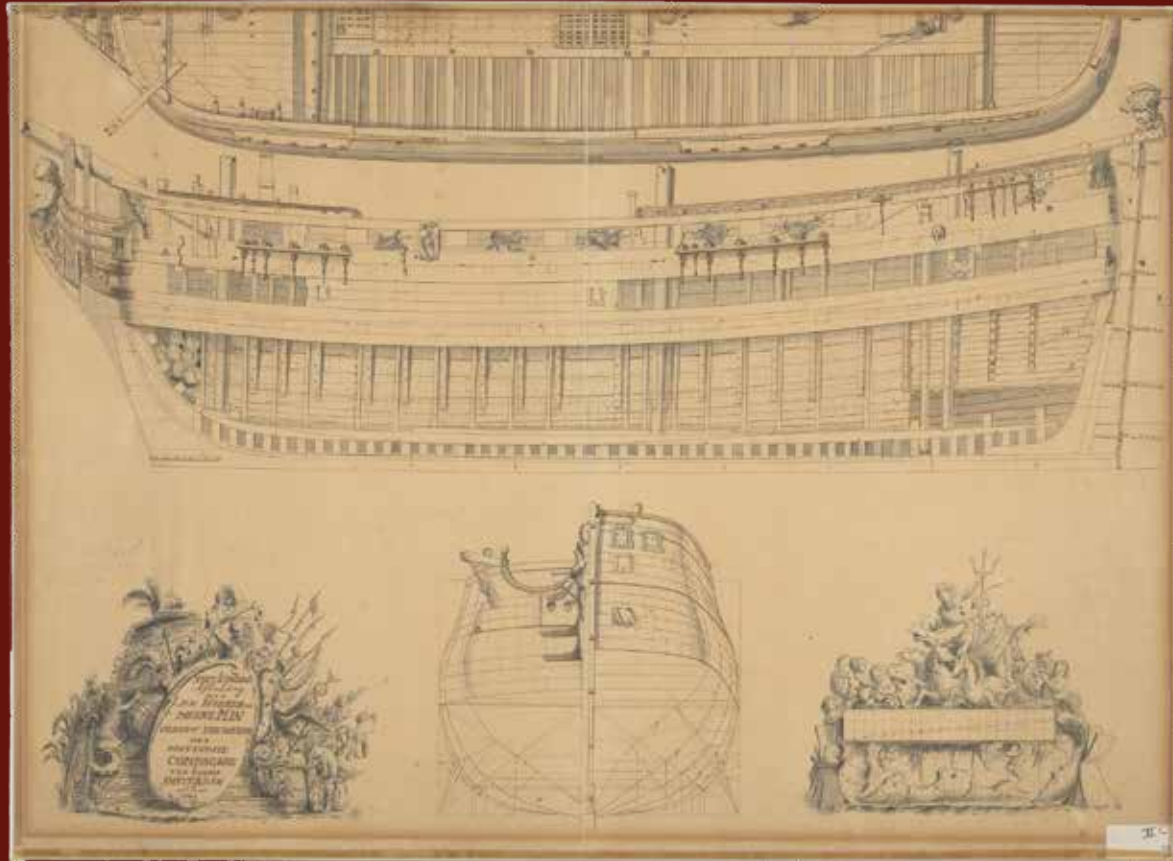
de vergoedingen bij de afschaffing van slavernij in de Engelse kolonies in 1834.

Nijmeegse stadsbestuur en politieke betrokkenheid bij koloniale slavernij

De politieke invloed van de Nijmeegse stadsbestuurders op kolonialisme en slavernij was opvallend groot ten tijde van de Republiek. Als belangrijkste stad in het gewest had het binnen Gelre, of Gelderland, veel invloed en macht. Gelderland had als enige gewest in de Republiek de status van hertogdom en was daardoor het aanzienlijkste gewest binnen de Republiek met een streepje voor ten opzichte van de andere gewesten zoals Holland, Zeeland of Utrecht. Gelderland mocht daarom vaak de voorzitters leveren voor commissies van de Staten-Generaal. Op die manier zorgde het getrapte politieke stelsel van de Republiek ervoor dat Nijmeegse stadsbestuurders, als Gelderse vertegenwoordigers, sleutelposities innamen bij de Staten-Generaal als voorzitter van commissies zoals ‘West-Indische Zaken’, ‘Zaken van de Zee’, en ‘Oost-Indische Zaken’. Besluiten over het met geweld neerslaan van slavenopstanden werden in dergelijke commissies voorbereid, voor ze in de algemene vergadering van de Staten-Generaal werden besproken.

In zijn rol als voorzitter van de commissie West-Indische Zaken nam bijvoorbeeld de Nijmeegse burgemeester François Verbolt (1639-1699) het voortouw bij een poging om een nieuwe Nederlandse slavenkolonie in Zuid-Amerika mogelijk te maken en tegelijkertijd het monopolie te verdedigen van de WIC om in tot slaaf gemaakte

Zijaanzicht, bovenaanzicht, vooraanzicht, achteraanzicht, spantenraam, opengewerkt zijaanzicht van de dremasthoeker "De Meermin", 1760. Dit schip is onder andere gebruikt voor het vervoer van tot slaafgemaakte mensen van Madagaskar naar de Kaap. In 1766 kwamen de tot slaafgemaakte mensen aan boord van dit schip in opstand. Collectie het Scheepvaartmuseum, Amsterdam. Objectnummer: A.0149(0915)

Een Nijmeegse slavenhandelaar

In het jaar 1700 stapte de Nijmegenaar Jan Singendonck als assistent aan boord van het VOC-schip Noordgouw. Als assistent ondersteunde hij de (opper)koopman van het schip. Hoewel het archief van de VOC niet vermeldt wanneer Jan is geboren, is het waarschijnlijk dat hij op 27 januari 1684 gedoopt werd in Nijmegen. Johan Singendonck, burgemeester van Nijmegen en bewindhebber van de VOC, was zijn vader en Coenraed Singendonck, burgemeester van Nijmegen, de getuige bij de doop.

Jan Singendonck ging naar de VOC-vestiging in Kaap de Goede Hoop (Zuid-Afrika), waar hij carrière maakte en in 1702 als commies met de Noordgouw voor slavenhandel naar Madagaskar werd gestuurd. De VOC had namelijk, als gevolg van een besmettelijke ziekte en veel sterfte, tot slaafgemaakte mensen "zeer nodig". Als commies was Jan Singendonck verantwoordelijk om te onderhandelen met de Afrikaanse koning over aankoop van tot slaafgemaakte mensen. Tijdens deze reis kwam het schip bij het eiland Mauritius in een orkaan terecht waardoor Jan Singendonck overleed.

mensen te handelen. De vader van François, Nicolaas Verbolt (1605-ca. 1662), had zich eerder ook al ingespannen voor de WIC. Toen in 1653 de WIC-kolonie in Brazilië bijna was bezweken onder de druk van de Portugezen, probeerde Nicolaas in allerijl namens de Staten-Generaal een schip te kopen voor de Admiraliteit om op die manier een vloot tot redding van de kolonie uit te reden.

Rond 1800 veranderde de politieke structuur van Nederland. Het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden brak deels met de politieke gewoontes, privileges en machtsstructuren uit de tijd van de Republiek. Het kwartier van Nijmegen had tijdens de Bataafse Republiek en onder Franse bewind van Napoleon al ingeboet in hun zelfstandigheid, maar in het koninkrijk werd Gelderland een provincie in het koninkrijk met minder macht voor de Nijmeegse stadsbestuurders. Hiermee hing samen dat de politieke macht van Nijmegen minder groot werd en de politieke invloed van het stadsbestuur nam daardoor af. Mede als gevolg daarvan konden Nijmeegse abolitionisten een minder groot stempel drukken op de afschaffing van slavernij in de negentiende eeuw.

Nijmeegse burgemeesters in het bestuur van de VOC en WIC

Bestuurders uit Nijmegen hadden soms ook direct invloed op het beleid van de VOC en de WIC, omdat de Staten-Generaal

en het gewest Gelderland zetels hadden in het bestuur van deze compagnieën. Deze zetels werden soms door Nijmeegse stadsbestuurders bezet. Zowel via de regentenbewindhebberszetel bij de WIC van de Staten-Generaal, als via de Gelderse bewindhebberszetel bij de WIC en VOC raakten Nijmeegse burgemeesters rechtstreeks politiek betrokken bij het besturen van deze handelscompagnieën.

Burgemeesters Adam Jacob Smits en Aernt Sweers konden als bestuurders een VOC-schip vernoemen naar respectievelijk diens landgoed Horssen en de stad Nijmegen. Adriaan van Heerdt wist exact hoeveel tot slaafgemaakte Afrikanen de WIC op een reis verhandelde. Hoewel Van Heerdt geen actieve deelnemer was aan het bestuur van de WIC, werd hij op de vergaderingen waar hij wel aanwezig was, direct geconfronteerd met de invloed van de besluitvorming van de compagnieskamer. Eén van de weinige activiteiten waar de WIC geen verlies op leed was de handel in tot slaafgemaakte mensen. Een speciale commissie 'tot den slaefhandel' werd benoemd om deze handel te stimuleren. Van Heerdt was getuige van de vele besprekingen rond deze handel, waar bijvoorbeeld de leveringen van "twee honderd stucx negros" werden besproken.

Nijmeegse bewindhebbers ontvingen een financiële vergoeding voor hun diensten. Behalve financieel kapitaal, leverde een positie als bewindhebber de Nijmeegse stadsbestuurders ook sociaal kapitaal op. Ze konden familieleden en anderen in hun

Adam Jacob Smits vernoemt zijn landgoed

Portret Adam Jacob Smits:
Gerrit Alberts, Portret van Adam
Jacob Smits, Vrijheer van Horsen,
burgemeester en schepen van
Nijmegen, 1706.

Collectie Valkhof Museum,
Nijmegen, Objectnummer 1970.09.5.

Adam Jacob Smits was een van de Nijmeegse burgemeesters die door zijn politieke functie bewindhebber werd bij de VOC en WIC. Als bewindhebber van de VOC ontving hij een vergoeding van 1.200 gulden per jaar, zelfs als hij maar weinig vergaderingen bijwoonde. Wanneer hij echter wel bij een vergadering aanwezig was, zette hij zijn positie in om de naam van zijn land de wereld over te sturen als naam van een schip. Als eigenaar van de heerlijkheid Horssen en het landgoed Heyendaal, slaagde hij erin een van de VOC-schepen de naam Horssen te geven. Het schip maakte tweemaal een reis tussen Amsterdam en Azië en was één keer onderdeel van de retourvloot waarmee koloniale goederen naar Europa werden vervoerd. Op deze retourreis vervoerde het schip behalve specerijen veel stoffen, waaronder 4.280 stuks 'guinees'. De naam van deze stof verwees naar Guinee in West-Afrika waar deze stoffen gretig aftrek vonden als ruilmiddel voor tot slaaf gemaakte mensen. Via burgemeester Adam Jacob Smits werd de heerlijkheid Horssen als naam van een VOC-schip verbonden met de rest van de wereld.

Een politieke rel rond slavenhandel

Philip van Dijk, Portret van
(waarschijnlijk) Matthias Lambertus
Singendonck (1678-1742),
burgemeester van Nijmegen.

Collectie Mauritshuis, Den Haag.
Inventarisnummer 723.

De achterkleinzoon van Pontiaan Singendonck, Matthias Lambertus, werd in de achttiende eeuw ook burgemeester van Nijmegen. Door het systeem van getrapte vertegenwoordiging in de Republiek belandde hij ook als Gelderse vertegenwoordiger bij de vergaderingen van de Staten-Generaal, de regering van de Nederlandse republiek. Daar was hij onder andere voorzitter van de commissies 'West-Indische Zaken' en 'Zaken van de Zee'. In een conflict tussen Portugal en de WIC, die het Portugese slavenschip Don Carlos hadden gekaapt, adviseerde de commissie Singendonck in een rapport om de WIC in dit diplomatieke conflict te steunen. Singendonck en de anderen stelden dat de WIC gerechtigd was haar octrooigebied te verdedigen wanneer een Portugees schip probeerde daar afbreuk aan te doen. Onder leiding van Singendonck stelde de Staten-Generaal zich hard op tegenover de Portugese diplomatieke gezant, en werd de Nederlandse gezant in Portugal geïnstrueerd niets toe te geven. Op deze manier werd de Nijmeegse burgemeester een centraal figuur in de internationale politiek, en gebruikte hij zijn positie om de slavenhandelsbelangen van de WIC te verdedigen.

patronagenetwerken aantrekkelijke baantjes toespelen. Vijf van de zes kinderen van de Nijmeegse burgemeester Aernt Sweers konden op die manier zelf een carrière in de kolonies opbouwen. Op deze manier werd hun publieke functie en betrokkenheid bij slavernij en kolonialisme ingezet voor hun eigen profijt en dat van hun familie.

Economische lobby rond koloniale handel

Alle koloniale handel in de zeventiende, achttiende en vroege negentiende eeuw had direct te maken met koloniale slavernij, omdat de VOC, de WIC en de kolonies niet konden bestaan zonder slavernij. De koloniale producten die naar Nederland kwamen, zoals suiker, koffie, katoen en tabak, waren allemaal met slavenarbeid geproduceerd. Economische belanghebbenden bij kolonialisme en slavernij in Nijmegen, zoals tabaksrollers, katoenmanufacteurs, en suikerbakkers, richtten zich in hun lobbyactiviteiten niet tot het stadsbestuur, maar wel tot andere politieke niveaus. Dat kwam niet doordat het stadsbestuur zich niet ontvankelijk naar hen opstelde, maar vooral doordat regelgeving over deze zaken eerder op een gewestelijk niveau dan op een stedelijk niveau moesten worden opgelost – in het bijzonder wanneer het handelsbeperkingen vanuit een ander gewest betroffen. Handelsconflicten tussen de verschillende gewesten in de Republiek kwamen met enige regelmaat voor.

Binnen de stad Nijmegen dicteerden de gilden grotendeels de economische politiek en werden buitenstaanders zo veel mogelijk door deze broederschappen uitgesloten. De Engelsman Thomas Peters kreeg in juni 1628 het recht om tabak in Nijmegen te verhandelen. Binnen zes maanden na dit besluit richtte het kramersgilde (het gilde voor mensen die niet in een winkel, maar met een marktkraam of deur-aan-deur, goederen verkochten) zich tot het stadsbestuur met het verzoek “vreemde tobackverkoopers” zonder burgerrecht of lidmaatschap van het gilde te verbieden tabak te verkopen in Nijmegen. Thomas Peters werd daarmee niet uitgesloten, maar het kramersgilde kon op deze manier wel toekomstig profijt van de toenemende populariteit van tabak veiligstellen ten koste van anderen. Tabak werd in Nijmegen vanaf 1620 steeds populairder, niet alleen als tijdverdrijf maar ook als geneesmiddel. Dit is bijvoorbeeld te zien in de geschriften van de Nijmeegse geneesheer Ysbrand van Diemerbroeck. Hij schreef tijdens de Nijmeegse pestepidemie van 1635-1636 dat hij in de ochtend een pijp rookte, na het middagmaal weer twee of drie, en als de bedorven lucht van rottende lichamen in de pestkamer hem te veel werd, weer één. Van Diemerbroeck was er bovendien van overtuigd dat het roken van tabak een preventieve werking had tegen besmetting met de pest.

Sedin, Clazina en Manilla, voormalige tot slaaf gemaakten in Nijmegen

Moritz Calisch, Portret van de familie Van der Zwaan en de Madoerees Sedin, 1856-1858.

Collectie Wereldmuseum, Rotterdam. Inventarisnummer TM-5422-1.

De relatie tussen Nijmegen en kolonialisme was geen eenrichtingsverkeer. Vanuit de koloniale wereld kwamen mensen naar Nijmegen. In het Nijmegen van de achttiende en negentiende eeuw zullen ze zeker zijn opgevallen. Van sommige weten we hun namen. Sedin werd geboren op het Indonesische eiland Madura. Hij kwam als “bediende” van het gezin Van der Zwaan naar Nijmegen in het midden van de negentiende eeuw en werd afgebeeld op een schilderij van het gezin. Sedin was waarschijnlijk in slavernij geweest, maar was in Nijmegen officieel vrij, want in Nederland zelf was slavernij niet toegestaan. Of dat veel uitmaakte voor zijn leven in Nijmegen weten we niet. Hij kende hier niemand en bleef gebonden aan het gezin Van der Zwaan.

Kathryn Smith, Fictief portret van Manilla, 2024. Radboud Universiteit. De afbeelding werd gemaakt door Kathryn Smith in 2024 gemaakt door het samenvoegen van portretten van Nijmegenaren met Indonesische en Aziatische wortels.

Twee inwoners van Nijmegen waarvan we zeker weten dat ze in slavernij zijn geboren zijn Clazina en Manille. Clazina kwam uit Suriname en wordt omschreven als een ‘mulatte meisje’. Ze leefde in Nijmegen in het huishouden van de familie Pichot in de Vleeshouwerstraat, met wie zij uit Suriname meereisde. Manille was de “voormalige lijfeigene” van de koloniale officier Jan Christoffel Richemont. Er is weinig bekend over het leven van Manille, we weten alleen dat hij in 1814 op negentienjarige leeftijd in Nijmegen overleed. Ter herinnering aan Manille maakte de Zuid-Afrikaanse kunstenares Kathryn Smith een fictief portret van hem door het samenvoegen van portretten van Nijmegenaren met Indonesische en Aziatische wortels.

Wat wisten Nijmegenaren van slavernij?

In kranten, pamfletten, boeken, prenten en allerhande ander drukwerk konden Nijmegenaren lezen, of horen lezen, over de koloniale wereld en slavernij. Vanaf de 17e eeuw vonden kranten met koloniaal nieuws gretig aftrek in de stad. Uit de berichtgeving wordt duidelijk dat het Nijmeegse lezerspubliek veel impliciete, gedetailleerde, kennis had over kolonialisme en slavernij. De beeldvorming over tot slaaf gemaakte Afrikanen in het circulerende drukwerk was dat van wilde opstandelingen, en de Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant sprak zich negatief uit over de afschaffing van slavernij. In 1844 berichtte de krant bijvoorbeeld over de staat van het eiland Jamaica sinds de afschaffing van slavernij, dat “de vrijstelling der slaven (...) heeft tot nu toe niet dan ellende en wanorde” teweeggebracht. Volgens de Nijmeegsche Courant was het ten koste gegaan van de landbouw nu de vrijgemaakte mensen weigerden te werken terwijl “dronkenschap, diefstal en smokkelhandel” juist welig tierden. Het drukwerk in en uit Nijmegen weerspiegelt een vanzelfsprekendheid waarbij de zwarte Afrikaan in de hiërarchie beneden de inheemse bevolking en onder de witte Europeaan wordt geplaatst. Dit op racisme gestoelde wereldbeeld verschaftte het raamwerk waarbinnen de besluiten en betrokkenheid van het Nijmeegse stadsbestuur moeten worden begrepen.

De keten tussen Nijmegen en slavernij was niet beperkt tot het stadsbestuur. Uit alle lagen van de samenleving kwam men in contact met kolonialisme en slavernij en goederen geproduceerd met slavenarbeid kwamen letterlijk de huiskamer binnen. Voormalige slaafgemaakte mensen kwamen naar Nijmegen en bovendien vertrokken duizenden Nijmegenaren op schepen van de VOC en WIC naar de koloniën.

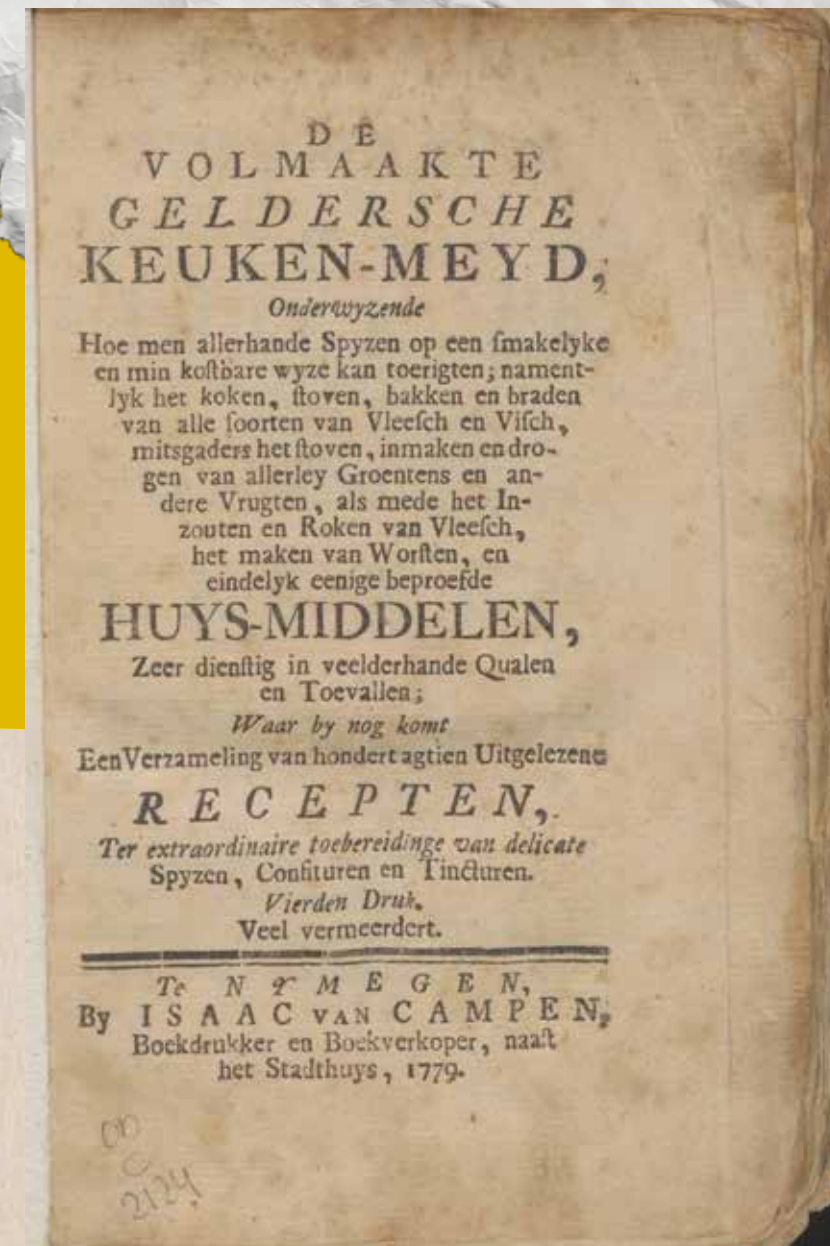
François Verbolt zet zich in voor een nieuwe kolonie

François Verbolt (1639-1699) was tussen 1675 en 1698 vele malen schepen en zes keer burgemeester van Nijmegen. Hij verbond zich met een belangrijke familie toen hij trouwde met Maria-José le Maire. Maria-José was de dochter van Maximiliaan le Maire, prominent bestuurder binnen de VOC en opperhoofd van de VOC-vestiging in Deshima (Japan). Haar grootvader Isaac was één van de originele Heren XVII van de VOC en verantwoordelijk voor de grootste kapitaalleg in de beginjaren van de compagnie. Door zijn huwelijk met Maria-José, verwierf François in 1680 van zijn schoonvader een aandelenportefeuille van 6.000 gulden in de VOC. Als burgemeester van Nijmegen,

trad hij in 1688 aan als voorzitter van de commissie van 'West-Indische Zaken' van de Staten-Generaal, de regering van de Republiek. Hier hielp hij de weg te plaveien voor de laatste Nederlandse kolonisatiepoging in Zuid-Amerika onder leiding van Jan Reeps uit Hoorn. Het belangrijkste twistpunt was Reeps' wens om ook in tot slaaf gemaakte mensen te mogen handelen op de westkust van Afrika. De commissie onder leiding van Verbolt adviseerde dat de slavenhandel een monopolie van de WIC moest blijven, waarmee het dus de belangen van de slavenhandelaren verdedigde.

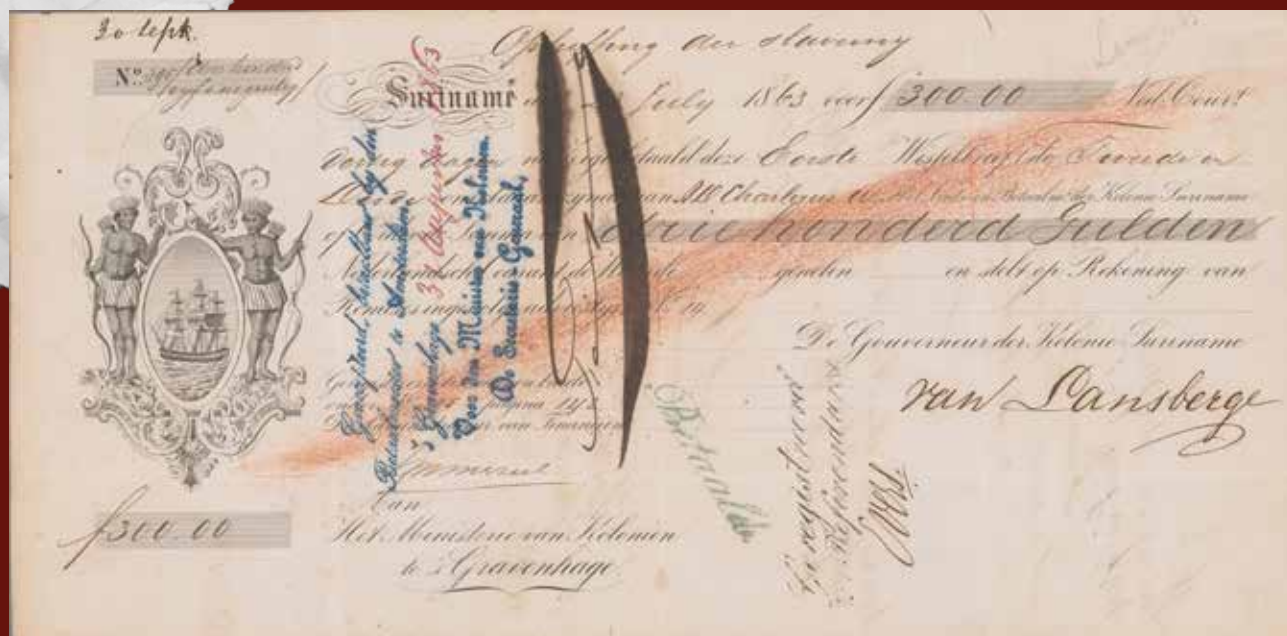
In de algemene vergaderingen van de Staten-Generaal werden besluiten uit specialistische commissies doorgaans afgehamerd. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam. Objectnummer: SK-C-1350.

Titelpagina van het kookboek *De volmaakte Geldersche keuken-meyd* (1747). Bibliotheek Radboud Universiteit, Nijmegen. Shelf mark: OD c 2124.

De volmaakte Geldersche keuken-meyd

Niet alleen mensen uit het Nijmeegse stadsbestuur en de stedelijke elite kwamen in aanraking met slavernij en koloniale producten. In 1747 gaf de Nijmeegse drukker Henrik Heymans het boek *De volmaakte Geldersche keuken-meyd* uit, een kookboek voor vrouwen 'van meerder en minder rang', dus voor alle lagen van de bevolking. Het boek was een groot succes en werd meer dan een eeuw lang herdrukt. Voor veel gerechten werden koloniale specerijen gebruikt, dus we kunnen ervan uitgaan dat ook gewone Nijmegenaren deze specerijen gebruikten. Het eerste recept in het kookboek is een rundvleessoep die op smaak werd gemaakt met foelie en nootmuskaat. Deze specerijen waren afkomstig van de muskaatboom, die vooral op de Banda Eilanden groeide. Om de handel in nootmuskaat te monopoliseren had de VOC in 1621 de eilanden grotendeels laten uitmoorden. De eilanden werden daarna verdeeld in plantages waar tot 1860 slaafgemaakte mensen werkten om nootmuskaat en foelie te oogsten.

Met wisselbrieven als deze werden in 1863 de compensatiegelden aan Willem Engelen van Pijlsweert voor de afschaffing van slavernij uitbetaald. Collectie Rijksmuseum, Amsterdam. Objectnummer: NG-2009-140-1.

Het menselijke leed van een degelijke belegging

In 1857 kwamen de slaafgemaakte mensen op suikerplantage Vossenburg in protest tegen hun werksituatie. Ze waren het zat dat ze in de oogsttijd dag en nacht moesten doorwerken om het suikerriet uit te persen. Dat was nodig omdat de verouderde watermolen van de plantage alleen in de dagen rond springtij voldoende kracht had om de persen in beweging te krijgen. De gevolgen van dit werkregime waren groot: oververmoeide mensen verloren armen in de persen van de suikermolen en gebrek aan toezicht bracht de levens van kinderen in gevaar. Meer dan de helft van de kinderen op de plantage Vossenburg stierf al vóór hun tiende verjaardag. Het geweldloze protest werd door de koloniale overheid onderdrukt, want 'ongehoorzaamheid' van slaafgemaakte mensen werd niet geaccepteerd. Zeventien mensen kregen zweepslagen en de vermeende aanstichters May en Kwamie moesten zes maanden dwangarbeid verrichten.

Voor het Nijmeegse raadslid Willem Engelen van Pijlsweert en de tientallen andere eigenaren van Vossenburg waren de slechte werkomstandigheden een bewuste keuze. Investeren in betere leef- en werkomstandigheden was te duur. Het menselijk leed dat ze daarmee aanrichtten zagen ze niet, want Willem en de andere eigenaren kwamen nooit in Suriname. Voor hen was de plantage een degelijke belegging die vooral winst op moest leveren. In de dertig jaar vóór 1857 ontvingen de eigenaren jaarlijks gemiddeld 16.000 gulden winst en Willem kreeg daar bovenop nog eens 1.808 gulden van de overheid bij de afschaffing van de slavernij in 1863. Een klein kapitaal in een tijd dat het gemiddelde weekloon van een arbeider 5 gulden was.

Meer mensen vertrokken op die manier uit Nijmegen dan uit Arnhem en Zutphen gezamenlijk. Het merendeel vertrok als soldaat of matroos, maar soms ook in hogere rangen als legerkapitein of handelscommies. Nijmegenaren kwamen op die manier letterlijk oog in oog met slavernij. Jan Singendonck (ca. 1684-1702) handelde in dienst van de VOC in tot slaaf gemaakte mensen in Madagaskar. Op die manier was de Nijmeegse betrokkenheid bij slavernij en kolonialisme niet alleen voorbehouden aan de regenten van de stad, maar was er sprake van sociale diepte; ook mensen die niet tot de Nijmeegse elite behoorden hadden een verbinding met koloniale slavernij.

Conclusie: de koloniale verwevenheid van Nijmegen

Door oog te hebben voor de ketens tussen Nijmegen, kolonialisme en slavernij komt een nieuw beeld naar voren van de stadsbestuurders in de oudste stad van Nederland. Nijmegen lag weliswaar aan de rand van het grondgebied van de Republiek, maar was nadrukkelijk gericht op de zeegewesten en overzeese expansie. Het netwerk van Nijmegen was verstrengeld met de regio, het gewest, de rest van de Republiek én met de Nederlandse koloniale slavernij. Economisch gezien leverde de stad indirect de voorwaarden voor het in stand houden van het koloniale rijk en was er persoonlijk gewin bij slavernij en kolonialisme voor de stadsbestuurders. De stad droeg, meer dan andere Gelderse steden, financieel en militair bij om het Nederlandse koloniale rijk in stand te kunnen houden. De Nijmeegse bestuurders gebruikten hun politieke positie in het gewest en generaliteit om de gevestigde belangen van slavenhandelaren te beschermen tegen pogingen van buitenstaanders om die te ontmantelen. Als centrale personen in de besturende klasse van de Republiek, speelden de Nijmeegse burgemeesters en schepenen een belangrijke rol in het vormgeven en in standhouden van koloniale slavernij.

Van deze Nijmeegse bestuurders behoorde in de vroegmoderne periode circa 15% tot de adel. Een van de grootste angsten voor deze besturende klasse in de periode van slavernij was de ambitie van plebejorum; de ambitie van mensen buiten de adel om zich met de politiek en bestuur te bemoeien. In het bijzonder was er angst voor de kooplieden die op basis van economisch gewicht probeerden ook het politieke bestuur naar zich

C.J. van Keulen, Ysbrand van Diemberbroeck, 1657.
Collectie Valkhof Museum, Nijmegen. Inventarisnummer: 2010.26

Wat merkten de inwoners van kolonialisme en slavernij?

De Nijmeegse geneesheer Ysbrand van Diemberbroeck rookte graag een pijpje, soms wel vijf per dag. Dat deed hij niet alleen ter ontspanning maar ook uit zelfbescherming tijdens de grote pestepidemie in Nijmegen in 1635-1636. Van Diemberbroeck was er namelijk van overtuigd dat het roken van tabak preventief werkte tegen besmetting met de pest. Tabak was nog een redelijk nieuw koloniaal product in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Maar de geneesheer was niet de enige die het rookte. Het gebruik van koloniale goederen zoals tabak en suiker raakte snel ingeburgerd in Nijmegen en iedereen wist dat deze goederen met slavenarbeid waren geproduceerd. Informatie over de koloniale wereld werd verspreid via boeken en pamfletten, maar ook mondeling en via brieven. Want uit alle lage van de bevolking vertrokken Nijmegenaren naar de kolonies in de zeventiende en achttiende eeuw. Het ging om duizenden mensen, meer dan uit enige andere Gelderse stad.

Nijmeegse plantages in Guyana

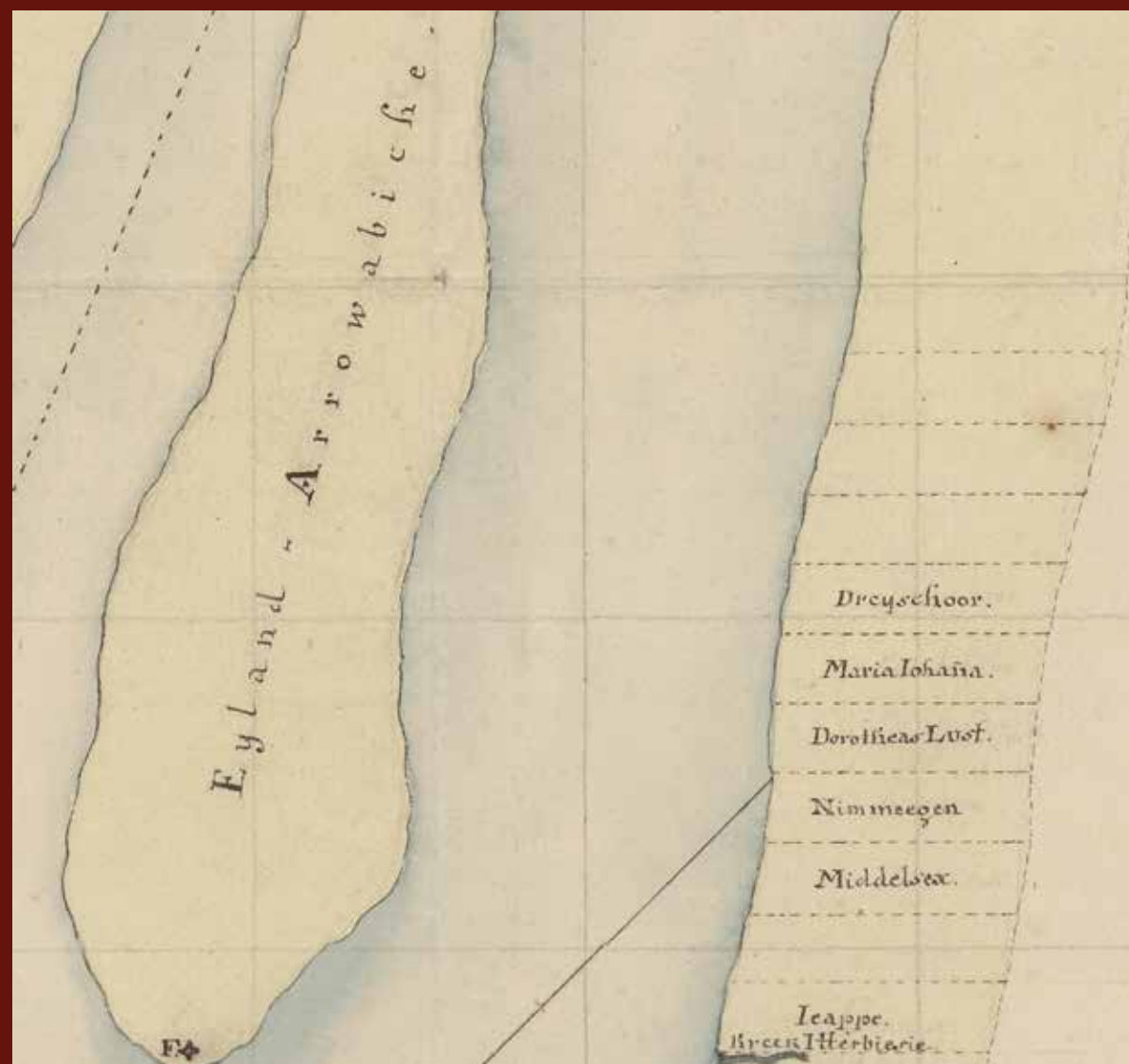
Het is nu bijna vergeten, maar naast Suriname lagen vóór 1815 nog drie Nederlandse plantagekolonies: Demerary, Essequibo en Berbice. Ook in deze kolonies waren Nijmeegse bestuurders actief. Nijmegenaar Albertus Backer stichtte in Essequibo de koffie- en katoenplantage Nieuw Nijmegen, waar 40 mensen in slavernij werkten. Backer speelde ook een rol in het bestuur van de kolonie en werd in 1789 directeur-generaal van Essequibo. De forse investering in een plantage en zijn rol als bestuurder in de kolonie duiden er op dat Backer goede contacten had, maar het is onduidelijk wat zijn banden waren met de Nijmeegse bestuurdersfamilies.

Zulke banden zijn duidelijk wel aanwezig bij de Nijmeegse schepen

(wethouder) Johan Christiaan Swaen, die in 1767 een plantage kocht in de kolonie Demerary.

Hij noemde het Klein Poederoijen naar zijn landgoed in het kwartier van Nijmegen. Zijn zoon Anthony Pieter vertrok zo'n tien jaar later naar Demerary om de koffieplantage te beheren en werd daar lid van het bestuur van de kolonie. Na 1815 kwam Demerary, net als Essequibo en Berbice, in Engelse handen. Toen de slavernij in de Engelse kolonies in 1834 werd afgeschaft ontvingen de nakomelingen van Swaen meer dan 10.000 Engelse pond vergoeding voor de vrijlating van de 308 mensen die op de plantage in slavernij werkten.

Op deze kaart van de rivier Essequibo is de plantage Nijmeegen ingetekend tussen de plantages Dorotheas Lust en Middelsex. Uitsnede van een Kaart van een gedeelte der Colonie Essequibo, NL-HaNA, 4VEL, inv. nr. 1529.

Schotel uit de 19e eeuw met een Nederlandse antislavernij-tekst.
Rijksmuseum Amsterdam, Objectnummer NG-1994-53-B.

Nijmeegse actievoerders tegen slavernij

In de negentiende eeuw werd slavernij steeds meer omstreden en kwam er ook in Nederland een (bescheiden) beweging om slavernij af te schaffen. Jonkheer Johan Anne Singendonck (1809-1893) was de zoon van de Nijmeegse burgemeester Johan Matthias Singendonck, maar koos zelf niet voor een carrière in het stadsbestuur. In plaats daarvan was hij meer dan 25 jaar griffier van de Eerste Kamer. Net als de Nijmeegse burgemeesterszoon Willem baron van Lynden (1807-1866) was Johan Anne voorzitter van de Maatschappij ter bevordering van de afschaffing van de Slavernij. Beide Nijmegenaren ondertekenden petities en brieven, waaronder een brief aan Koning Willem I op 11 april 1842 waarin ze aandrongen op het snel afschaffen van slavernij. De Maatschappij probeerde verder om parlementsleden uit de Eerste en Tweede Kamer te overtuigen en geld in te zamelen om tot slaaf gemaakte mensen vrij te kopen.

Het vergeten slavernijverleden

Het is nu bijna ondenkbaar, maar dit indrukwekkende diorama van de Surinaamse plantage Kerkshoven stond bijna een eeuw vergeten in het depot van Museum Valkhof en zijn voorgangers. Het diorama (een soort kijkkast) was in 1823 door de Surinaamse kunstenaar Gerrit Schouten gemaakt voor de eigenaar van de plantage. De plantage Kerkshoven raakte snel na de afschaffing van de slavernij in 1863 en de eigenaar kon van de opbrengst rentenieren. Zijn zoon Gerard Thomas Daniël Slaap schonk het diorama op zijn oude dag aan de gemeente Nijmegen in 1915. Het verdween in het depot, waar het slechts af en toe uitkwam voor een expositie. Dat veranderde pas in 2017, toen een nabestaande van plantage Kerkshoven interesse toonde voor het diorama en dit graag in een museum in Suriname ten toon wilde stellen. Wat moest het gemeentebestuur met deze vraag aan? Het leidde tot een herwaardering van het diorama, waarbij het kunstwerk na restauratie een plek krijgt in Museum Valkhof, terwijl een exacte kopie werd geschonken aan het Surinaamse museum Bakkie. Het diorama werd daarmee tot een metafoor voor de Nijmeegse en Nederlandse omgang met het slavernijverleden. In de negentiende eeuw was er veel aandacht voor, maar na de afschaffing van de slavernij in 1863 verdween het uit beeld. Pas in de laatste decennia krijgt het weer de plek in onze geschiedenis die het verdient, vooral dankzij de inzet van nabestaanden.

Gerrit Schouten, Diorama van de Surinaamse plantage Kerkshoven, 1823, Collectie Valkhof Museum, Nijmegen. Inventarisnummer: C.XI.20. Foto: Rik Klein Gotink

toe te trekken. Nergens kwam dit duidelijker naar voren dan in het gewest Gelderland waar bijvoorbeeld jonkheer Alexander van der Capellen (ca. 1590-1656) zich in 1622 uitsprak tegen de door kooplieden gedomineerde Hollandse steden die probeerden “’s lands regering” voor zichzelf te houden en de Gelderse adel buitenspel te zetten.

Binnen hun eigen gewest had de Ridderschap weliswaar nog best veel invloed, maar in de ‘nationale’ politiek kwamen de belangen van het platteland (de adel) al snel tegenover de belangen van de stad (de kooplieden) te staan. De spanning tussen het noblesse oblige om te besturen van de Gelderse adel en de ambitie plebejorum van de koopmansregenten uit Holland komt het duidelijkste naar voren in zaken rondom kolonialisme. Aan de ene kant dienden handelscompagnieën als de VOC en WIC de belangen van de kooplieden die volgens de adel “die de winste tot Noortsterre” en inheligheid als het kompas hadden. Aan de andere kant moesten de overzeese territoria voorzien worden van goed bestuur, en dat was een rol die de (Gelderse) adel graag naar zich toe trok, om op die manier het bestuur meer “autoriteit en aanzien” te geven. En ook voor soldaten die in het leger in de kolonie dienden, ging het rond dat zij zich liever wilden laten ophangen, dan onder het gezag van kooplieden naar “Indië te gaan”. Met andere woorden, kolonialisme was vrijwel onmogelijk zonder steun van de adel. Dit onderzoek naar de Nijmeegse bestuurders heeft onder andere laten zien dat de Gelderse ridderschap via het Nijmeegse stadsbestuur haar stempel probeerde te drukken op de politieke besluitvorming.

Dit onderzoek heeft aangetoond hoe koloniale slavernij direct en indirect verweven was met het bestuur en de economie van Nijmegen, en hoe Nijmeegse bestuurders door hun handelen koloniale slavernij medemogelijk hebben gemaakt en in stand hebben gehouden. Door nieuw onderzoek te doen en ouder onderzoek opnieuw te interpreteren heeft dit onderzoek laten zien dat het mogelijk om een perspectiefwisseling te bereiken, waarbij de geschiedenis van Nijmegen niet alleen vanuit lokaal of regionaal perspectief wordt gezien, maar de stad wordt geplaatst als knooppunt in een internationaal netwerk dat reikte tot in de koloniale wereld, waarbij besluiten in Nijmegen directe gevolgen hadden voor de levens van slaafgemaakte mensen in Amerika, Afrika en Azië. Met name door de politieke rol die Nijmegen speelde in de Republiek was de invloed van de Nijmeegse bestuurders duidelijk groter dan die van vergelijkbare steden, zoals Arnhem of Zutphen.

Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Door de begrenzing in onderzoektijd en het beperkte oudere onderzoek dat beschikbaar was is dit onderzoek niet uitputtend, zelfs niet als het gaat om het stadsbestuur. De nadruk heeft gelegen op de rol van de burgemeesters, de toplaag binnen het stadsbestuur. Andere raadsleden en de bestuurders van de Nijmeegse gilden zijn maar beperkt in beeld gekomen. De belangrijkste aanbeveling voor vervolgonderzoek is dan ook om de commerciële en familienetwerken van andere bestuurders ook onder de loep te nemen. Op die manier kan de

betrokkenheid van het stadsbestuur verder in beeld worden gebracht. Een andere aanbeveling voor verder onderzoek sluit aan bij aanbevelingen van eerder onderzoek naar het koloniale slavernijverleden. De rol van de adel bij kolonialisme en slavernij is nog grotendeels onbegrepen, terwijl herhaaldelijk naar voren komt dat winsten uit kolonialisme en slavernij werden gebruikt om adellijke titels te verwerven, en de adel zich via bestuursposities in de kolonies inzette om koloniale slavernij in stand te houden. Dit is een belangrijk punt voor de Nijmeegse geschiedenis, omdat een aantal belangrijke Gelderse adellijke families zitting hadden in het stadsbestuur. Dergelijk onderzoek zou vanzelfsprekend nieuw licht kunnen werpen op de rol van de adel in kolonialisme en slavernij, en de rol van de adel in het bestuur van de Republiek. Het zou nieuw begrip opleveren voor de politieke positie van Nijmegen binnen het gewest Gelderland, de positie van het gewest binnen de politiek van de Republiek, de overgang van Republiek naar Koninkrijk, en de doorwerkingen van kolonialisme en slavernij vandaag de dag.

Voor duizenden Nijmegenaren is het slavernijverleden onderdeel van hun persoonlijke geschiedenis. Daarom vind ik het als burgemeester van groot belang voor de toekomst van onze diverse samenleving, dat dit onderzoek naar het slavernijverleden van de stad is uitgevoerd. Voor de mensen van toen, en voor de generaties van nu en na ons.

Hubert Bruls, Burgemeester van Nijmegen

Nijmegen was de belangrijkste stad in het aanzienlijkste gewest van de Nederlandse Republiek.

Hoewel ver landinwaarts gelegen, was de stad innig verbonden met steden van waaruit schepen van de handelscompagnieën vertrokken om te handelen in specerijen, suiker en mensen.

Welke Nijmeegse stadsbestuurders profiteerden van slavernij? Hoe gebruikten burgemeesters hun macht om slavernij te steunen? Hoe werd slavernij in Nijmegen besproken? En beïnvloedden koloniale belangengroepen het beleid?

Dit boek werpt nieuw licht op de betrokkenheid van de Nijmeegse stadsbestuurders bij koloniale slavernij vanaf het einde van de zestiende eeuw tot en met 1873.